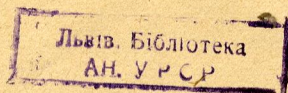

06/10

ІЛЬКО БОРЩАК

КАРПАТЬСЬКА УКРАЇНА

У МІЖНАРОДНІЙ ГРІ

Л Ъ В І В

1 9 3 8

Nakł. Wyd. „Nasze Słowo”. — Накл. В-ва „Наше Слово”.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

405

Z drukarni Wydawniczej Spółki „DELO”, Lwów, Rynek 10.
З друкарні Видавничої Спільки „Діло”, Львів, Ринок 10.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Як тільки справа Карпатської України стала актуальна у зв'язку з переминою всього державного ладу в Чехословаччині, наш відомий історик І. Борщак, що живе постійно в Парижі, почав підготувати розвідку про дотеперішнє становище Карпатської України у міжнародній грі великих держав. Як автор недавно виданої французькою мовою студії про „Україну на Мировій Конференції 1919—1923 р. він знав найкраще цю справу, маючи доступ до різних архівів і матеріалів, що залишилися там, де конференція держав Антанти після своєї перемоги радила над долею інших держав і народів.

Оцю свою розвідку закінчив автор раніше, ніж до нього дійшли звістки про визначення кордонів Карпатської України на нараді у Відні 2. листопада. Від цього розвідка не втратила ні троти на своїй вартості, бо вона освітлює виключно минуле, передаючи тільки факти, як і личить правдивому історикові. Гадаємо, що ці факти цікавитимуть наш ширший загаль.

Для нас незвичайну велику вагу має факт, що клаптик землі заселений нашим народом — майже всіма забутий і нами самими досі знехтований, звернув на себе увагу міжнародних чинників і дов-

гі тижні хвилював своєю долею політиків великих і менших держав. У цій міжнародній грі силою самої дійсности світ мусів довідатись про те, який нарід живе на т. зв. Закарпатській Русі і до якої нації він належить. Факт, який цілими віками пробували закрити держави, що опікувалися цією закутиною, мусів таки промовити з цілою силою у хвилині, коли ці штучні кордони почали змінятись під впливом забутого гасла самоозначення народів.

Величезну історичну вагу має для нас те, що держави Антанти, які 20 років тому створили нову карту Європи версайським миром — тепер не могли заперечити слушного права Німеччині покликуватись на принцип справедливого самоозначення народів в імені якого держави Антанти хотіли запевнити Європі мир перед 20 роками. Признання цього принципу і його перемога була великою перемогою принципів демократії та національності.

Видавництво вважає за вказане додати до розвідки нашого історика деякі свіжі матеріали у звязку з Карпатською Україною.

ВИДАВНИЦТВО „НАШЕ СЛОВО”.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА НА МИРОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ 1919 Р.

I.

Поміж усіма великими й малими проблемами, які висунула світова війна, питання Карпатської України було безперечно тим, яким найменше займалися підчас самої війни, і підчас Мирової Конференції, що закінчила двобій Антанти і почвірного союзу. Особливі географічні та історичні умови цього Богом забутого краю були причиною того, що ані дипломатія, ані пропаганда у двох ворожих таборах не робили галасу довкола Карпатської України.

Найменший голос про свої вимоги мав господар країни. Бо всім відомо, яке було життя Карпатської України, або як вони самі себе називали — карпаторусів, під режимом корони св. Стефана.

„Український селянин не бачить круглий рік ні мяса, ні яйця, хіба що випе кілька крапель молока, а у великі свята зість шматок житнього або пшеничного хліба. Його стравою буває звичайно вівсяний ошіпок і — коли стає — картопля... Одчай бере дивитися на цей нарід, що вимирає. Нині можна б навіть передсказати день, коли останній українєць утече з краю... Це нарід, якого до-

чя лежить в руках лихваря... Нарід, якого навмисне поїли і деморалізували, якому вже ані священник, ані війт не можуть прийти на поміч, а якого всякий урядовець використовує і кривдить; нарід, якому взагалі ніхто в світі не подає помічної руки — цей нарід буде поволі занепадати матеріально й морально чимраз нижче, поки не згине зовсім".

Оті жахливі рядки, яких висновки на щастя не виправдався, написав при кінці минулого століття мадярський економіст Едмунд Еган, висланий угорським міністерством хліборобства на Карпатську Україну, щоб розслідувати становище селян*). Після смерті Егана (1901) становище на Закарпатті не покращало, а за часів війни, коли мадярська солдатеска запанувала в краю, ще погіршало. І взагалі було від чого погіршити.

Очевидно в такому краю, доведений до такого лихоліття, нарід не міг дати знати про свою долю світові. Зрештою, якби навіть і були знайшлися якісь одиниці, здатні на закордонну пропаганду, угорський режим мав усякі способи, щоб замкнути їм уста. І справді, про Карпатську Україну менш знали в Європі, ніж про Полінезію, і можна по пальцях перерахувати тих європейців, що писали про Закарпаття. На цю закутину, можна сказати Європі (очевидно Європі вчених), відкрив очі вперше Михайло Драгоманов своєю голосною статтею „Русько-українські селяни під

*) Меморіал Егана в українському перекладі видав В. Гнатюк у Львові в 1901 р. під заголовком: „Е. Еган. Економічне положення руських селян на Угорщині“.

угорськими лібералами**). Завдяки ньому французький географ Еліз Реклі, приятель нашого вченого й діяча, раз-у-раз згадував про Закарпаття, а вже за наших передвоєнних часів недолею цього краю займався англійський історик, професор Сетон-Вотсон.

Однак були це тільки окремі голоси ідеалістів. Мадярська пропаганда пильно слідкувала, щоб ці голоси залишились голосами „вопіючих у пустині“. Угорщина взагалі завжди всіма засобами прагнула захвати перед Європою правду про національний склад своєї держави. Воно й зрозуміло, коли згадаємо, що наприклад у 1840 р., за офіційною мадярською статистикою Фонзоса, королівство св. Стефана на 12.880.406 мешканців мало тільки 4.812.759 мадярів. У 1910 р. на Угорщині було 20.888.487 мешканців, з яких мадярів 9.919.187, а решту складали: румуни, словаки, хорвати, українці, німці, італійці... Все це не шкодило мадярській пропаганді створити в Європі міт про якусь одноцільну історичну Угорщину, якої не можна було чіпати, бо „поділити Угорщину — це значить розірвати її серце, зламати її меч. Цивілізація цілого світу від цього стратить“. Наведені рядки, типові для мадярської політичної думки, я знайшов у вельми рідкій французькій брошурі 1851 р., яку написав у Парижі мадярський посол до парламенту Ічапуї і яка мала заголовок „Угорсько-румунські листи“. Цікаво, що автором

*) Les paysans russo-oukrainiens sous les libéraux hongrois, у журналі Le Travailleur (Paris 1877. I.). Італійський переклад у Rivista Internazionale del Socialismo, 1880, I.

її був емігрант ліберал, який після невдачі повстання 1849 р. втік з краю.

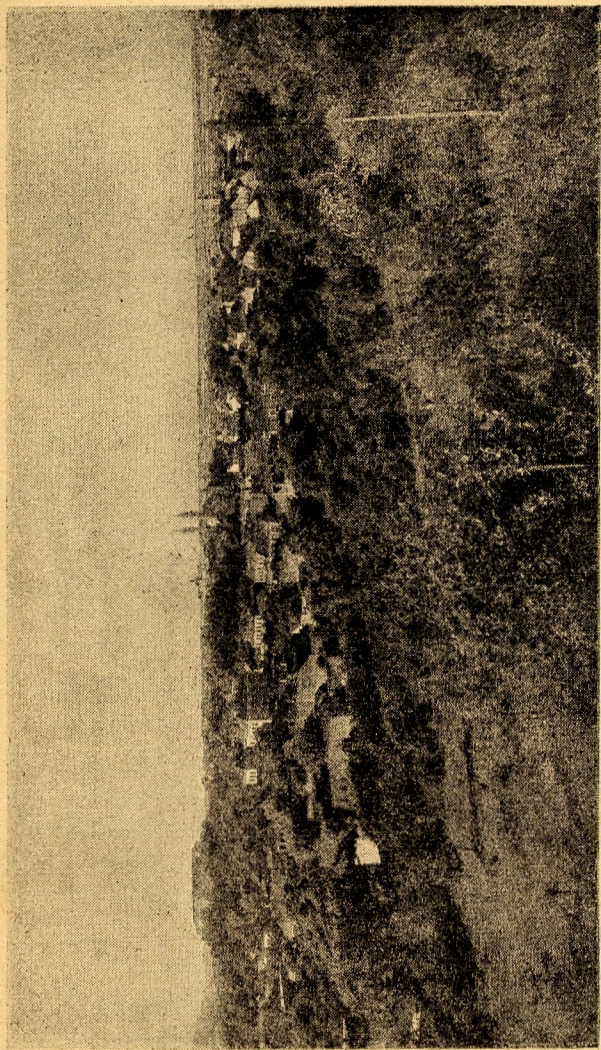
Що-ж тоді говорити про мадярських політиків не лібералів!

II.

Українська політична пропаганда підчас війни теж не займалася Карпатською Україною в такій мірі, як іншими питаннями, а це пояснюється її орієнтацію. Як відомо, українська самостійницька думка тоді орієнтувалася на Середні Держави і очевидно, що ані Союз Визволення України, ані галицько-буковинські послы не могли в умовах війни провадити якусь пропаганду на користь Закарпаття проти... Угорщини, члена почвірного союзу.

Цікаво, що з початком 1916 р. під редакцією свідомого закарпатського українця Гіядора Стрипського виходила в Будапешті мадярською мовою газета „Україна”, яка проповідувала велику самостійну українську державу... на Дніпрі і на Дністрі, але одночасно твердила, що не є українцями ті греко-католицькі угорські громадяни, що живуть у північно-східних комітатах Угорщини, тобто в Карпатській Україні, яка, розуміється, мусить залишитися угорською.

Єдиний документальний доказ української пропаганди для Антанти в закарпатському питанні ми знайшли у меморіялі висланому напередодні російської революції 1917 р. Українським Бю-

Загальний вид на Ужгород, був. столицю Карпатської України, що віденським
арбітражем віддано її Мадярщині.

ром у Швайцарії (В. Степанківського) до „Невтральних і воюючих країн“. Цей меморіал твердив, що „австрійські українці вимагають автономної провінції зі соймом у Львові“, до цієї провінції мали б увійти північно-східні комітати Угорщини*).

Коли вже утворилася в 1918 р. українська держава і коли на берестейській мировій конференції українські делегати спробували піднести закарпатсько-українське питання, то за словами Олександра Севрюка, представник Угорщини граф Чакі зрікся в будьякій формі дебатовати це питання**).

III.

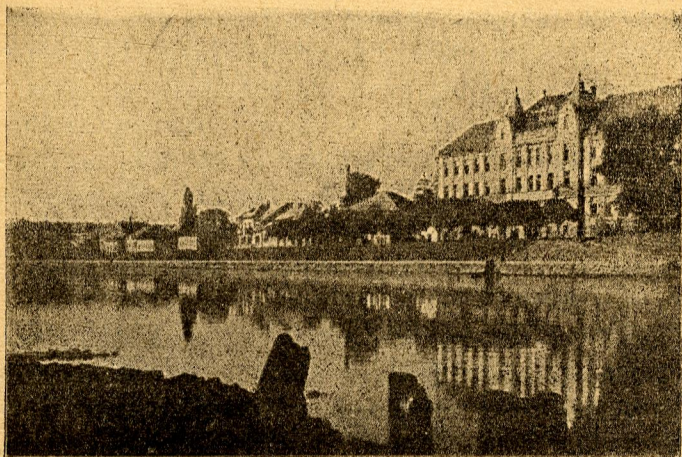
Як це не дивно і всупереч поширеній легенді, ніколи аж до останніх днів війни не підносила питання Карпатської України стара російська імперія. Росія зрештою аж до наших часів узагалі не хотіла приєднувати до себе австрійські землі, заселені українцями. Під цим оглядом маємо цікавий лист царя Миколи I-го до генерала Паскевича, з 10. червня 1848 р., тобто напередодні того, як царські війська пішли допомагати Габсбургам, щоб приборкати угорське повстання.

„Для нас — писав цар — важлива лише одна річ: ніяка нова держава, чи під польським іменем,

*) Revendications ukrainiennes. Lausanne 1917, ст. 25.

**) О. Севрюк. „Спомини. У збірці про берестейський мир“, виданій у Львові „Червона Калина“ в 1928 р., ст. 161.

чи під якимсь славянським іменем не повинна бути створена в Галичині, все одно, чи хоче чи не хоче цього австрійський імператор. Якщо така держава буде створена, я ввійду негайно до Галичини і приєднаю цю давню провінцію, бо вона може

Державний будинок в Ужгороді, де містився пеший уряд Карпатської України.

бути лише австрійська або російська. Ніколи і в ніякий спосіб я не допущу до іншого вирішення цього питання”*)).

У практиці російська дипломатія 19 в. воліла, щоб Галичина була австрійська, не бажаючи збільшувати в царській імперії національний польський та український елемент. Очевидно, що без Галичини не могла підносити Росія і питання

*) Elie Borschak : Palmerston a-t-il soutenu l'insurrection hongroise de 1848—1849. („Affaires Etrangères”, 25. VI. 1932, ст. 379

Карпатської України. Не існує досі ніякий документ, який вказував би на те, що Росія до війни мала претенсії на Закарпатську Україну. Голосна пропаганда відомого графа Бобринського, що скінчилася сумним процесом карпаторуських селян в Мармарош-Сігеті, в 1913—1914 р., мала виключно підтрим деяких російських громадських кол, що були епігонами славянофілів. Щодо петербурського уряду, то він неприхильно дивився на цю пропаганду, бо не хотів сваритися з Віднем і нажаль підозріло ставився до всіляких славянофільських імпрез, справедливо побоюючись, що одного дня всі ці імпрези скінчатимуться тим, що польське та українське питання виринуть на чергу дня*).

Прийшла світова війна. 14. вересня 1914 р. Палеолог, французький посол у Петербурзі, після телеграму до Делькасе, французького міністра закордонних справ, в якій зі слів Сазонова, передавав територіальні вимоги Росії в разі перемоги, а саме: „Росія анектуватиме для (автономної) Польщі Східну Познанщину, Шлеськ і Західну Галичину. Для себе вона анектуватиме долішню течію Німана і східну частину Галичини”**).

У листопаді 1914 р. цар Микола II. мав роз-

*) Голосний мармороський процес докладно освітлив у франц. мові проф. Рене Мартель у статті *Le procès ukrainien Marmorosz-Sziget* у журналі *Affaires Etrangères* 1936. XII 623—634, janvier 1937. 58—64.

**) Константинополь и проливы. По секретным документам министерства иностранных дел. Москва. 1925. I, 222.

мову з Палеологом про російські претенсії. Палеолог оповів цю розмову японському послові, який у свою чергу сповістив про це свій уряд*). Отже цар заявив, що Росія вимагатиме частину Східньої Русії, розв'язки питання німецької Польщі, Галичини та проливів.

Як бачимо, у цих двох документах нема ні слова про Закарпаття. Доки не знайдуться нові документи, треба ствердити, що царська Росія ніде не згадувала в офіційних актах про намір анексувати Закарпаття. Таке промовчання цієї землі пояснюється тим, що російська дипломатія не бажала остаточної руйни Австро-Угорщини, якої існування вважала потрібним для рівноваги Європи. Існувало також деяке мадярофільство в деяких російських дипломатичних колах. І так навіть з боку царської дипломатії закарпатського питання не висували перед антантою.

Натяк, але тільки натяк, на зацікавлення Росії, вже революційної Росії, Закарпаттям можна знайти в декларації Мілюкова з 19. березня 1917 р. Лідер російських кадетів, що став міністром закордонних справ Тимчасового Уряду, який віддавна був за розчленування габсбурської монархії, який приятелював з Масариком, заявив у згаданій декларації таке: „Створення чехословацької держави причиниться до бар'єри проти завойовницьких плянів німців супроти славянських країн. Німецьку Австрію та Угорщину треба звести до етнографічних кордонів; італійці відійдуть до Іта-

*) Ібід. 236—237.

лії, румуни до Румунії й малоруські території приєднуються до нашої України”.

З цього тексту можна ніби-то думати, що Мілюков мав на увазі також і Закарпатську Україну, але ця декларація мала вже тільки формальне значіння, бо з новою Росією, яку заливала анархія, ніхто тоді поважно вже не рахувався. Таким чином закарпатського питання не підносили у країнах Антанти ані самі мешканці краю, ані українська закордонна пропаганда, ані Росія. Але найцікавіше те, що навіть Чехословаччина, яка згодом стала сувереном Карпатської України не підносила цього питання аж до самої Мирової Конференції.

IV.

В ніяких політичних ні дипломатичних актах, в ніяких виданнях так званої Чехословацької акції за кордоном, аж до кінця війни ніде не знаходимо згадки про Карпатську Україну, яку провідники нової Чехословацької державности і не мали на увазі включати у свою державу.

Як відомо Чехословацьку акцію спрямовану на знищення габсбурської монархії, вела „Чехословацька Національна Рада” (Conseil National Tchecoslovaque) з осідком у Парижі. На чолі цієї Ради стояв Масарик, але її дипломатичну акцію провадив Едверд Бенеш. З почину цієї Ради від 9. до 15. квітня 1918 р. відбувся у Римі конгрес поневолених народів Австро-Угорщини, в якому брали участь чехи, поляки, румуни, хорвати, сло-

ваки, італійці; розуміється, все це були емігранти. Цей конгрес, що перемінився у величезну протиавстрійську маніфестацію, мав підтрим найвпливовіших чинників Антанти. Голова італійського уряду Орляндो вітав конгрес паякою промовою, в якій доречі, не забув копнути українців за берестейський мир. Голова закордонної комісії французької палати послів Франклен-Буйон і Альбер Тома — заявили на конгресі про симпатію для нього французьких політичних кол. Такі знавці австро-угорської монархії, як Вікгем Стід і Сетон-Вотсон запевняли представників народів монархії, що „австро-угорська монархія не є європейською державою, а азійським султаном” і що „Римський конгрес є остаточним ударом по сумній австрійській політиці *divide et impera**).

Бенеш зі свого боку твердив про „зігнилу монархію, ненависну династію і найгиднішу політичну систему, яку колинебудь бачив світ”.

Без огляду на те все, без огляду на факт, що конгрес був вступом до ліквідації монархії, ані в довжезних резолюціях конгресу, ані в промовах не було згадки про Закарпаття. Йшла виключно мова про Чехію й Словаччину.

29. червня 1918 р. Пішон, французький міністр закордонних справ, з нагоди створення чеської армії у Франції запевнив листом Бенеша, що Франція у слушний час підтримає незалежність

* Avant et après le Congrès de Rome („La Nation Tchèque“ 15. V. 1918, ст. 749). Цей двотижневик за редакцією Бенеша був офіційним органом Чехословацької Національної Ради підчас війни.

історичних чеських земель”, тимсамим не сказав нічого про Закарпаття.

3-го вересня 1918 р. Масарик, надсилаючи з Вашингтону подяку Льюїд-Джорджеві, писав: „Чехія та Словаччина мусять стати вільною державою; українці, румуни та італійці мусять зєднатися зі своїми матірними націями. Польща й Південно-Славія будуть вільні та зєднані”. І тут нічого про Закарпаття.

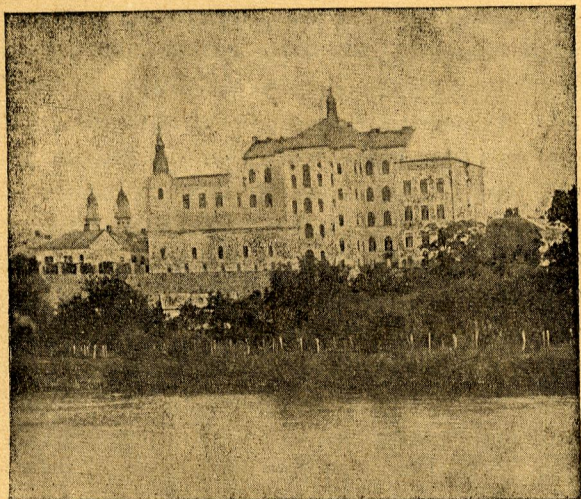
1. листопада 1918 р., вже підчас агонії Австрії, Ернест Дені, знаний славянолюбець, історик і співтворець чехословацької держави, писав, що „кордон між словаками і малорусами неважко буде накреслити”*)).

Тимсамим Ернест Дені визнавав, що Карпатська Україна має бути поза кордонами Чехословацької держави. Немає також згадки про Закарпаття ані в деклярації чехословацької незалежності, проголошеної в Парижі 18. жовтня 1918 р. за підписами Масарика, Стефаніка, Бенеша, — ані в актах визнання чехословацької держави, якими держави Антанти обмінялися з Бенешем.

На мапі майбутньої чехословацької держави, видрукованій в Парижі у 1918 р., нема Закарпаття. Воно не фігурує врешті ані в акті 28. жовтня 1918 р., звідки датується офіційно чехословацька держава, ані в Тимчасовій листопадовій конституції. Тільки в маніфесті Масарика з 23. грудня 1918 р. до чехословацького народу, читаємо: „Угорські русини через своїх представників у Америці запро-

*) La Nation Tchèque. 1. XI. 1918, ст. 351.

понували нам утворити автономну частину нашої держави. Те саме запропонували нам карпатські русини. Я, очевидно, не мав права скласти оста-

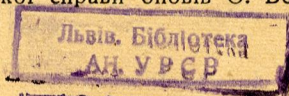
Колишній замок в Ужю.

точну угоду, але я дав на це ухвалу, яку без сумніву затвердять угорські русини”.

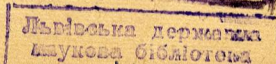
Бо в літі 1918 р. тоді саме, як Бенеш у Парижі уникав деб то не було згадки про Закарпаття, Масарик, який перебував у Злучених Державах Америки займався питанням Закарпатської України, про що оповів саме у своїх споминах*).

*) Користуюсь франц. перекладом: Т. G. Masaryk : La resurrection d'un Etat. Souvenirs et réflexions. 1914—1918. Чеський оригінал появився у 1925 р. Існує укр. переклад „Світова революція“. Львів, Черв. Калина, 1930. Про відношення Масарика до української справи оповів О. Боч-

287

2

„У Злучених Державах — пише Масарик — існує багато малоруських емігрантів з Угорщини. Я швидко ввійшов з ними у зносини, бо вони знають словаків і чехів, що живуть в Америці. Вони ввійшли у склад „Демократичного союзу Центральної Європи“, де їх представником був Жаткович. Перші пропозиції русинів передав мені Пачута. Останній був у зносинах з нашими словаками і заступав русофільську тенденцію, подекуди православну. Жаткович мав за собою велику більшість малорусів, ревних католиків, уніятів, організованих у своїй церкві... Русини вперше прийняли рішення про свою політичну будуччину на своєму конгресі 23. липня 1918 р. у Homestead. Вони там висловили свої бажання, правда у формі гіпотетичній: в разі як повна незалежність буде неможлива, русини хотіли б зеднатися зі своїми братами Галичини та Буковини. Як і це буде неможливо, вони малиб дістати автономію (без вказівки в якій саме країні). Але 19. листопада, на другому конгресі у Скрентоні, в Пенсильванії, вони вирішили, що русини зеднуються з чехословацькою республікою на федеративній базі, як держава з найширшою автономією. ...Після цього вони перевели плебісцит по парафіях, який дав дуже велику більшість за приєднання до чехословаччини. Я одержав від п. Жатковича відповідний меморіал... Я звернув з великою точністю увагу п.

ковський у своїй книзі: Т. Г. Масарик: „Національна проблема та українське питання“. Подєбради 1930. Я широко зреферував цю працю в Monde Slave 1930. V-VI ст. 467-480 під заголовком: Masaryk et l'Ukraine.

Жатковича на політичне значіння його країни і на труднощі, які виникнуть через сусідство цього краю з Польщею, галицькими українцями, Румунією та мадярами. Одначе інші руські провідники і він сам зваживши все — переконалися, що найкращим рішенням дня них була злука з нашою країною”.

V.

Коли при кінці листопада 1918 р., Кароль Крамарж і Едвард Бенеш прибули до Парижа, як делегати на Мирову Конференцію, їм довелося ще заки почалася конференція спішно зайнятися перед Найвищою Радою питанням Закарпаття, бо угорські війська у половині листопада 1918 р. окупували Словаччину, і чеські делегати, щоб урятувати Закарпатську Україну, мусіли негайно одержати демаркаційну лінію. 28. листопада 1918 р., оповідає Бенеш у своїх споминах*), він осягнув у Парижі тимчасові межі Закарпаття, які йшли на південь від Кошиць по простій лінії до Чапу та Ужгороду. Цю демаркаційну лінію, яку накреслив французький уряд, накинули Угорщині, хоч як вона проти цього протестувала. 12. січня 1919 р., за кілька день до відкриття Мирової Конференції, перші чеські легіонери прибули до Ужгороду, де вже знали про перемови Масарика в Америці. Незабаром зібралися три Ради в Пряшеві, Хусті та Ужгороді, які зедналися в одну, і вона 16. трав-

*) Edouard Benes: Souvenirs de guerre et de revolution 1914—1918. Paris II. p. 489, 495, 501.

ня 1919 р. одностайно висловилося за приєднанням на основі автономії Закарпаття до Чехословаччини.

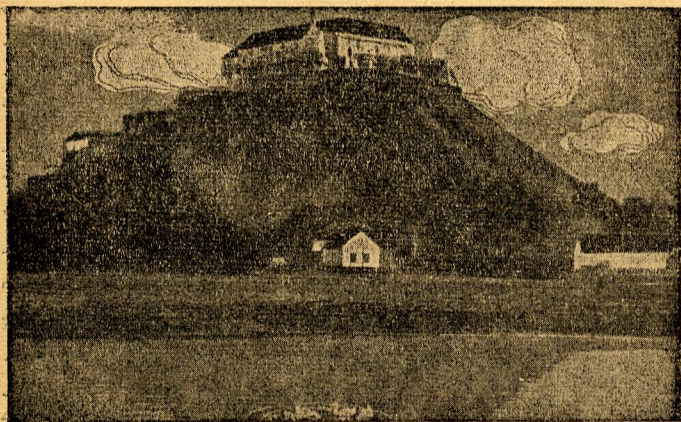
5. лютого 1919 р., у середу, на Quai d'Orsay де міститься французьке міністерство закордонних справ, у широкому бюрі Пішона зібралася Найвища Рада Антанти*) у складі: Вільсона, Лянсінга, Льюїд-Джорджа, Бальфура, Клеманса, Орлянда й Соніна, оточених цілим збором радників і секретарів. Перед цим ареопагом, що тоді панував над цілим світом, які три години, від 3-ої до пів до 7-ої, Бенеш викладав вимоги Чехословаччини. Ось що Бенеш, за протоколом конференції**), говорив про Закарпаття: „Русини***) є того самого походження, що русини Східної Галичини, від яких вони відділені Карпатами. Вони близькі сусіди словаків, до яких подібні соціальними та економічними умовами життя. Вони не бажають залишитися під угорською контролею і пропонують утворити автономну державу в тісній федерації з Чехословаччиною. Є їх усіх — 450.000. Було б несправедливо залишати русинів на ласку мадярів, і хоч Чехословаччина не вимагає для себе закарпатських русинів, він (Бенеш) хоче піднести

*) Про технічну працю конференції та окремих делегатів див. мою статтю: „Як була зорганізована Мирові Конференція 1919 р.“ у „Календарі Червоної Калини“ на 1939 р., ст. 102—114.

**) Всі документи із протоколів конференції, друкуються тут уперше.

****) Скрізь в актах конференції „Ruthènes“ для мешканців Закарпаття, які перекладаємо „русини“.

їх справу перед Міровою Конференцією. Якщо Росія одержить Східну Галичину, буде небезпечно, коли Росія опиниться на півдні Карпат. Якщо Польща дістане Східну Галичину, поляки самі не бажають включити населення Закарпатської Руси у свою державу. Отже цьому народові залишається бути або з мадярами або автономним. В остан-

Мукачівський замок у Паланках.

ньому випадку вони бажають сфедеруватися з Чехословаччиною. Це буде, правда, тягаром для Чехословацької республіки, але матиме ту користь, що у Чехословаччині буде спільний кордон з Румунією”.

Досі існує думка, яку охоче свого часу поширювали російські емігранти, зі слів нібито Масарика, що Карпатська Україна була „в депозиті” чехів, аж до відбудови нової Росії. Саме тепер цю думку повторюють, але для протилежної мети —

італійці, мадяри та поляки. З другого боку, пізніше, Бенеш у 1934 р. твердив у „Промові про підкарпатську проблему і його відношення до чехословацької республіки”, що „всі західні союзники й Північна Америка були в згоді від початку війни, щоб у мент поділу Австро-Угорщини не допустити Росію перейти Карпати, увійти в угорську долину й таким чином перетворитися в державу середущої Європи. Я певний, що Франція, Англія й Італія, не кажучи вже про Америку, боронили б з рішучістю на париській конференції ту думку, яку диктував їм страх перед панславізмом”.

На це мусимо відповісти, що ніде досі ми не зустрічали ніяких документів, які вказували б на страх Антанти пустити Росію через Карпати. Насамперед, як ми бачили вище, Росія і не вимагала офіційно Закарпаття, а якби вимагала, то ледви чи Антанта спротивилась би цьому, коли вона погодилась віддати Росії Царгород, куди важливіший, ніж Ужгород. Та й як Антанта могла б перешкодити переможній Росії перейти Карпати. Дотого Антанта до 1917 р. взагалі не мала ще наміру остаточно поділити Австро-Угорщину.

Щось у цьому твердженні кульгає. Може Бенеш виніс таке вражіння з розмов з антантськими чинниками, але з наведених вище рядків протоколу засідання Найвищої Ради з 5. лютого 1919 р. виходить, що саме навпаки, сам Бенеш переконував конференцію в небезпеці для Європи, якщо Росія, зєдинена, або сфедерована з Україною, перейде Карпати. Оце питання — хто саме перший був проти приєднання Закарпаття до Росії

(безпосередньо чи через Україну), Бенеш чи Антанта, треба вважати досі невиясненим остаточно, хоч нам здається, що саме Бенеш був ініціатором концепції не віддавати Закарпаття Росії (безпосередньо чи через сфедеровану Україну). В такому випадку справа з „депозитом” є лише одною з численних легенд, що повстали довкола Мирової Конференції. Зрештою ніде у виступах Бенеша в закарпатській справі нема і натяку на „депозит”.

Отже такий був перший виступ Бенеша в Закарпатському питанні в Парижі. Поміж ареопагом сивоволосих переможців Європи, що засідав 5. лютого 1919 р. На Quai d' Orsay був також молодий британський аташе, який від того часу зробив немалу кар'єру.

Маю на увазі сера Гарольда Нікольсона, сьогодні відомого консервативного посла у Палаті Громад, якого виступи після мінхенської наради звернули на себе загальну увагу. Нікольсон належав у 1919 р. до складу англійської делегації і залишив з того часу книгу про конференцію*), найбільшу частину якої займає щоденник автора. Широко освічена людина, з певним літературним талантом (він знає особисто найбільших французьких письменників), — Нікольсон у своїй книзі, що мала великий успіх, дав знамениту картину політичного Парижа 1919 р. і атмосфери, де відбувалася конференція. З приводу згаданого вище ви-

*) Peacemaking 1919 by Harold Nicolson, London 1933, 8°, р. 378. Численні ілюстрації.

ступу Бенеша Нікольсон нотує у своєму деннику таке: „Довга й вибаглива промова... Клемансо наблизившись до Крамаржа сказав йому: „Ну, і розтяжний же той ваш Бенеш”.

Кілька днів пізніше комісія американських експертів при Мировій Конференції, так звана Inquiry якою проводив сам полковник Гавс, приятель Вільсона, студювала всі українські питання. Ось яка була її думка у справі Закарпаття:

„Не є бажане, щоб русини східної Угорщини жили і надалі під угорською владою. Вони особливо страждали від мадярського гнету і їх ненависть до угорського режиму велика. Не є також бажане приєднувати угорських русинів до тих, що живуть у Польщі або до української держави. Поляки не претендують на цю територію, їх панування буде ненависне русинам. Багато знову русинів є проти приєднання до України, не маючи ніякого бажання пізніше опинитися в майбутній російській державі. Не є також бажане, щоб Росія перейшла через Карпати та увійшла в угорську долину. Географічна кволість Підкарпатської Руси й політична нездібність населення не дає змоги створити там цілком незалежну державу. Зате словаки й русини живуть в однакових соціальних й економічних умовах, їх інтереси тісно звязні. Чехословаччина причиниться до розвитку цього відсталого народу більш, ніж якийсь інший політичний режим”.

Читач певно помітив тотожність багатьох думок американської комісії з тими, які висловив Бенеш у своєму експозе з 5-го лютого. Тотожність

ця, очевидячки, не випадкова, а була наслідком, мабуть, настирливих заходів, на письмі й в словах, майбутнього президента чехословацької республіки.

Від 13-го лютого вже була в Парижі делегація закарпатських українців, złożена з Жатковича, Гардоша та Антона Бескида (1855—1933), майбутнього першого губернатора Підкарпатської Руси*). Але, оскільки нам відомо і як це не дивно, цієї делегації ні разу не вислухали ані конференція, ані її комісії. Принаймі ніде в джерелах, якими розпоряджаємо, ми не знайшли про це згадки. Зрештою це цілком відповідало тодішній париській атмосфері, де найбільшим авторитетом у всіх справах колишньої Австро-Угорщини вважали Бенеша, з яким тільки і рахувалися. Цікаво, що коли до Парижа прибув отець Глінка, голосний лідер словаків, щоб дати конференції відомості про свою тісну батьківщину, він не мав ніякого успіху і мусив відіхати**).

Проте, як нам відомо зі слів покійного проф. Айзенмана, карпатоукраїнська делегація, зокрема Бескид, конферувала кілька разів з Ернестом Дені, перед яким вона боронила домагання автономної Закарпатської України.

Закарпатська справа належала на Мировій конференції до так званої „чехословацької комісії“, на чолі якої стояв сивоволосий французький

*) Пор. некрольог Бескида, написаний франц. професором Jules Legras у „Monde Slave“ 1933, VIII, 299—300.

**) M Daurras „Onze ans de vie indépendante en Slovaquie“, Monde Slave“ 1930. V—VI. 183.

дипльомат Жіль Камбон, той самий, що голосував у „польській комісії”, куди належала „галицька справа”. Від англійців до „чехословацької комісії” входив уже згаданий вище Нікольсон, у деннику якого, під датою 28 лютого знаходимо: „Сьогодні ми дискутували про словацькі кордони й рішили справу закарпатського кордону, який лучить Чехословаччину з Румунією... Обідав зі старим Жілем Камбоном”.

Очевидно, ми не можемо знати про що саме говорили на цьому обіді молодий англійський і старий французький дипльомат, але можна припустити, що коли розмова зійшла на Закарпаття, міркування Камбона мусіли бути невеселі. Припустити це можемо тому, що в паперах покійного дипльомата, які недавно появилися друком, знаходимо гіркі рефлексії саме з кінця лютого 1919 р. і саме після якихось дискусій про Східню та Середущу Європу. „У цих частинах Східньої Європи — нотував Камбон у своєму деннику — де національності перемішані й де кордони непевні, значить — шукати розвязки квадратури кола, коли хочемо знайти кордони, що не порушували б нічиєї совісти, нічийого інтересу. Скільки несправедливості, при всій нашій добрій волі, ми готуємо тепер? Скільки ненависти ми кидаємо тепер на спустошений ґрунт?”*) Старий дипльомат завдяки своєму досвідові і великій інтелігенції мав рацію в лютневі дні 1919 р., як мав рацію і в день підпису Версальського миру, 28 червня 1919 р., коли

*) Jules Cambon: La Paix. Notes inédites 1919. Revue de Paris. 1. XI. 1937, p. 19.

записав вертаючись з Версалью, де мало кому до того часу відомі у Франції німці, Мілер і Бел, поклали свій підпис. „Бульвари повні народу... Я вертався до себе, і якась жінка перед брамою каже мені: „Отже, пане, перемога!”.”

„Так пані”.

Це дійсно перемога. Цілий нарід думає, що все кінчено, а я питаюся, що саме тепер пічнеться”*)).

VI.

За той час „чехословацька комісія” студіювала далі закарпатську справу. 4 березня в ній виникли якісь сумніви, і вона, як записує Нікольсон, викликала Бенеша, якому „ми поставили безкоштовну кількість питань”. Відповідь Бенеша видко задовольнила комісію, але Нікольсон, який має сміливість казати те, що думає, пише у своєму деннику: „Ніколи я не стрічав людину, що може так багато говорити”. Очевидно, що молодому дипломатові, що вів великосвітське життя, і зустрічався з Прустом, Клоделем, Анною де Ноай та іншими великими письменниками, якісь карпатські справи мало лежали на серцю, хоч він і займався ними сумлінно, як джентельмен.

Делегація української Директорії в Парижі, яка за тих часів мала перед собою такі болючі питання, як висилку армії Галера до Галичини та наступ большевиків на Дніпрі, всеж слідувала за

Закарпаттям, хоч, очевидно не знала того, що сьогодні відомо. Секрети Мирової Конференції добре ховалися, тимбільше, що українська делегація не мала ані звязків, ані відповідних засобів, щоб хоч наблизитися до тих секретів. Отже 5 березня, тобто на другий день, як „чехословацька комісія” вислухала Бенеша, українська делегація вислала голові конференції ноту, де читаємо: „Ми довідалися, що кілька зацікавлених держав претендують утворити бар'єру, яка тягтиметься від півночі до півдня і буде зложена з Польщі, Чехословаччини та Румунії. Тому, що між Чехословаччиною й Румунією знаходиться частина української республіки, яка раніш належала до Угорщини, згадані держави передбачають анексію цієї території до одної з держав, що утворюють бар'єру. Делегація української республіки рішучо твердить іменем свого уряду, що український нарід ніколи не допустить до відділення цієї частини території української республіки. Вимагаючи комітатів Мармарош, Угоча, Берегово, Ужгород, Земплін, частину Чапа, український уряд виходить із таких засновків: 1) Абсолютна більшість цього населення є українська; 2) Ця територія колись належала до галицько-володимирського королівства; 3) Рада, скликана 21 лютого в Хусті й зложена зі 100 членів, одностайно вирішила приєднатися до Великої України; 4) Війська української республіки вже заняли, згідно бажанням населення, частину згаданої території”.

9 травня в новій ноті українська делегація заявила, якто вона „довідалася зі здивуванням, що

Село Карпатської України — Ясіня.

українська територія колишнього угорського королівства, що заселена 500.000 українцями-русинами, має 15.000 кв. кіл., повинна, згідно з рішенням мирової конференції, відійти до Чехословацької держави... Ми вважаємо своїм обов'язком уже тепер протестувати іменем нашого уряду та цілої української нації проти цього рішення, противного праву самовизначення народів. Ані мирова конференція, ані чехословацький уряд не зробили досі спроби погодитися з урядом української республіки або з населенням, яке вже категорично висловило свого бажання жити разом зі своїми співгромадянами Галичини". Ця нота мала підписи Сидоренка та В. Панейка, голови та заступника голови делегації. Одночасно, того самого дня др. Панейко, як державний секретар З. У. Н. Р. вислав окрему ноту, в якій після короткого вступу про минуле Закарпаття прохав мирову конференцію: „1) вплинути, щоб чехословацький уряд евакував Закарпаття; 2) післати спеціальну неутральну комісію на Угорську Україну, щоб дізнатися про бажання українців на Угорщині; 3) взяти на себе ініціативу перемов щодо накреслення словацько-українського кордону”.

Всі ці ноти зовсім нехтували американськими перемовинами Масарика, рішеннями, прийнятими після цього на Закарпатті та фактом існування закарпатської делегації в Парижі. Делегація Директорії виходила зі засади тимчасового основного закону ухваленого Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р., за яким Закарпатська Україна вважається частиною західньо-української

республіки. Але на всі ці ноти української делегації у Парижі Мирової Конференції не звертала уваги, їх навіть нема в актах конференції, як не рахувати глухої згадки про ноту 9 травня. Воно ї зрозуміло: коли конференція не числилась з українською делегацією в питаннях більш кардинальних для українського народу, тим менше вони могли звертати увагу на ноти, що торкалися території, яка від віків не жила з українцями та якої вимагала Чехія поруч з Польщею, а може ще більше Польщею улюблена дитина конференції.

8 травня у міністерстві закордонних справ, у тому самому бюро Пішона зібралася так звана Рада Міністрів закордонних справ*), яка між іншим обговорювала теж закарпатське питання. Найбільш говорив, як видно з протоколів, Бальфур, міністр закордонних справ Англії. „Русини — твердив Бальфур — у дечому подібні до словаків, але не настільки, щоб їх включити в ту державу без деяких застережень. Існує думка дати їм якусь місцеву автономію, але ще точно невияснено, яка це має бути автономія. Мені сказали, що є більше, ніж 400.000 русинів, але їх не можна вважати здібними до утворення цілком незалежної держави. Але з другого боку було б бажане врятувати їх від різних неприємностей, які вони можуть мати, коли опиняються в одній і тій самій державі з насе-

*) Ця рада, złożona з міністрів закордонних справ великих держав Антанти була так мовити підготовчим органом, але фактично вельми важливим, бо її члени через свої посади та досвід краще знали справи, ніж інші делегати.

ленням численнішим і в деякій мірі чужим для русинів”.

Пішон запропонував, щоб „чехословацька комісія” зреферувала питання автономного Закарпаття Найвищій Раді і додав, що треба запитати ту саму комісію про форму автономії бажаної для русинів. Тої самої думки був Лянсінг, американський міністр закордонних справ. Лярош, високий урядовець міністерства закордонних справ, пізніше посол у Варшаві, запропонував, щоб попросити в чехословацького уряду проєкту автономії для Закарпаття. На цьому й постановили, а саме доручити комісії у згоді з чеською делегацією приготувати проєкт автономії.

15 травня в „чехословацькій комісії” знову виникли сумніви і знову туди викликали Бенеша, але мабуть його пояснення не зовсім усіх членів задовольнили, бо Нікольсон нотує: „Це мало нам допоможе”.

Бенеш тоді передав свій меморіал, який 17 травня комісія продискутувала і доручила саме Нікольсонові виготовити в цій справі рапорт для Найвищої Ради. Нікольсон швидко зложив його і 20 травня комісія розглянувши цей рапорт „одно-стайно доручила Раді чотирьох прийняти проєкт д-ра Бенеша, як базу майбутніх взаємин між Чехословацькою республікою і русинами”.

23 травня Рада Міністрів закордонних справ розглядала рапорт комісії. Пішон відкрив засідання, прохаючи прийняти висновки „чехословацької комісії” при конференції. Після цього секретар відчитав висновки комісії, які починалися з того,

що „15 травня др. Бенеш пояснив комісії погляди та наміри чехословацького уряду щодо питання, яким займаємося. П. Бенеш пояснив, що політика Чехословаччини назагал прямуватиме до того, щоб сприяти процесові еволюції республіки в бік федералізму. Але було б тепер передчасно перейти на повну децентралізацію, бо різні провінції республіки мають різні ступені національної свідомости і не всі вони досягнули однакового культурний та економічний розвиток. Закарпаття — бідний край, населення в ньому відстале, багато часу треба буде, щоб розвинути там сільське господарство, шляхи та шкільництво. За той час будуть змушені урядувати в краю відпоручники центрального уряду республіки, бо самі русини **ще кілька років** не будуть здатні і досить кваліфіковані, щоб дати собі раду з краєвими проблемами...”

Комісія прохала д-ра Бенеша представити на письмі проект автономії краю. 17 травня др. Бенеш представив свій проект, який звучить:

1) Територія русинів на півдню Карпат, що уявляє зі себе цілий край між кордонами накресленими Великими Державами, матиме спеціальну назву, яка буде встановлена по згоді чехословацької республіки зі соймом закарпатських русинів.

2) Цей край матиме окремий сойм, якого законодавча влада простягнеться на всі мовні, шкільні та релігійні питання, як і на інші питання, що їх надатимуть соймові закони чехословацької республіки. Закони, прийняті цим соймом, буде затверджувати президент чехословацької республі-

ки і контрасигнувати губернатор Закарпатської Руси, який буде відповідальний перед соймом.

3) На чолі краєвої адміністрації стоятиме губернатор, призначений президентом чехословацької республіки. Цей губернатор управлятиме всіма мовними, шкільними і церковними питаннями, а також усім, що має відношення до внутрішньої адміністрації. Для всіх інших питань міністри чехословацької республіки будуть найвищою владою. В цих міністерствах будуть спеціальні руські відділи.

4) Урядовців до сьомої класи призначатиме губернатор, а вищої класи — президент чехословацької республіки за рекомендацією губернатора чехословацької ради міністрів.

5) Русини матимуть свого представника у Раді Міністрів чехословацької республіки — міністра без портфеля, народженого на руській території, вибраного президентом республіки.

Отже комісія одностайно радить прийняти цей проект, як базу майбутніх взаємин між чехословацькою республікою та русинами”.

По відчитанню вищезваного тексту Лянсінг забрав слово: „Щодо п'ятої точки проекту я бажав би, щоб було точно зазначено, що урядовців будуть якомога вибирати зпоміж русинів. Я признаю, що еволюція цього краю була така, що всі його урядовці були угорці і що нарід ще не придбав собі даних до самоуправи”.

Лярош „погоджується з п. Лянсінгом і підкреслює, що нарід русини це нарід анальфabetів

ї там не можна буде найти відповідної кількості урядовців русинів”.

Лянсінг „питає, чи зможе Закарпатська Русь звертатися зі скаргою до Ліги Націй у випадку, коли побачить, що суверенність чехословацької республіки порушатиме її права?”

Соніно, італійський міністр закордонних справ, каже „що він не має нічого в принципі проти думки, висловленої п. Лянсінгом, але назагал це може бути небезпечно для чехословацької держави. Йому здається, що для Ліги Націй буде краще, яка вона сама, коли вважатиме це за вказане, із власного почину буде займатися взаєминами русинів з чехословацькою республікою”.

Лярош „боїться, що коли пропозицію Лянсінга втягнуть у договір, то вона негайно сприятиме заколотам на Закарпатті. Вже й без того українці, що перебувають у Парижі, вимагають територію угорських русинів”.

Лянсінг „гадає, що цей край треба розглядати аналогічно до тих країв, що дістануть режим мандатів, але не настоює на своїй пропозиції”.

Врешті Рада прийняла звіт комісії і передала своє рішення Раді Чотирьох (Вільсон, Клемансо, Льюїс-Джордж, Орлянд), яка того самого дня, коротко розглянувши цілу справу, остаточно затвердила проект комісії. Нікольсон того самого вечора міг записати у щоденнику: „Дискутували мій рапорт про русинів і прийняли його. Thank God for that.*)

*) Слава Богу за те.

Щоб зредагувати проект, ним займалася „Комісія нових держав” 27 і 28 травня і виготовила редакцію в чотирьох точках. Цю редакцію ще раз розглядали в тій самій комісії 16 червня 1919 р., і 4 липня чехословацька делегація офіційно прийняла зредагований проект. Другого дня українська делегація Народної Республіки „урочисто запротестувала проти відступлення Чехословаччині території Угорської України і ствердила, що це рішення конференції не визнає український уряд за законне”.

На жаль, в той час мало хто в Парижі, і навіть у самій делегації міг точно сказати, де саме знаходиться „український уряд”, а в таких обставинах ніхто ніколи й ніде не рахується із протестаційними нотами.

Закарпатська Україна фігурує в Сен-Жерменському договорі з 10. IX. 1919 р., де § 53 говорить, що автономна територія русинів на південь від Карпат приєднана до Чехословаччини, а також в Тріанонському договорі (§ 48) з Угорщиною з дня 4 серпня 1920 р.

Щодо самої автономії Закарпаття, вона зафіксована в Сен-Жерменському договорі про меншини. Дотичні уступи там такі:

§ 10. Чехословаччина зобов'язується зорганізувати території русинів на півдню Карпат, у кордонах накреслених головними союзними і примиреними державами, у формі автономної одиниці, в чехословацькій державі, з якнайширшою автономією, яка не шкодитиме єдності чехословацької держави.

§ 10. Територія русинів на півдню Карпат матиме автономний сойм, який користуватиметься законодавною владою в питаннях мови, школи та релігії, як також у питаннях місцевої адміністрації та у всіх інших питаннях, що їх передасть до компетенції сойму закон чехословацької держави. Губернатора території русинів буде призначувати президент чехословацької республіки і він буде відповідати перед соймом.

§ 12. Чехословаччина погоджується, щоб на урядовців на території русинів вибирали, наскільки це можливо, зпоміж мешканців цієї території.

§ 13. Чехословаччина забезпечує території русинів відповідне представництво в парламенті чехословацької республіки, куди згадана територія висилатиме послів вибраних згідно з конституцією чехословацької республіки”.

Читач може ствердити, що наведені точки мало у чому відрізняються від меморіалу, який др. Бенеш передав Мировій Конференції, так що можна без перебільшення вважати другого президента чехословацької республіки справжнім автором автономії Закарпаття.

Чому цієї автономії не ввели в життя — це вже інша справа і до нашої теми не відноситься. Варт лише наприкінці зазначити, що долею цієї автономії до останніх днів крім чехословацької держави ніхто не цікавився в колишніх країнах Антанти, як взагалі не цікавилися і цілою Закарпатською Україною, що несподівано тепер стала „зіркою” міжнародної політики, на жаль більше як предмет, ніж підмет. Єдина солідна праця про

Закарпатську Україну у чужих мовах, зокрема у французькій, це книга професора Рене Мартеля *La Ruthénie Subcarpathique**) написана як і всі інші праці автора зі знанням справи і зі симпатією до українства, відроджену силу якого Мартель бачив на Закарпатті, куди їздив і про яке, вернувшись, оповідав з захопленням авторів цих рядків.

Нехай же тепер, коли доля усміхнулася до Закарпаття, відроджена сила оживить новим, вільним духом Богом досі забутий край! Нехай же він, що найбільш терпів в історії, заживе нарешті своїм життям у мирі та праці, чого бажають нашим закарпатським братам усі українці, де вони не жили б у світі.

Париж, у жовтні 1938 р.

*) Paris, Hartmann, 1935, 4° р.

МАТЕРІЯЛИ Й ДОКУМЕНТИ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА ВОСЕНИ 1938 Р.

Розвал Чесько-Словацької Республіки та самостійницькі змагання народів, що в ній жили, відбилися широким і могутнім відгомонам у серцях наших закарпатських братів. Першим проявом почувань і настроїв карпатських українців у ці дні була їхня

МАНІФЕСТАЦІЯ ВОЛІ

Дня 4 вересня 1938 р. на заклик всенародньої політичної організації Закарпаття, **Першої Української Центральної Народньої Ради**, відбулися у великій салі Народнього Дому „Просвіти” в Ужгороді величаві збори, в яких взяло участь понад 1.100 делегатів з усього Закарпаття.

Коли на естраді появилися члени президії Першої Української Центральної Ради під проводом сеніорів о. Авг. Волошина та д-ра Ю. Брящайка, привітали їх бурєю оплесків.

Наради П.У.Ц.Н.Р. відкрив о. Августин Волошин, що відтак виголосив довшу промову. Потім промовляли: пос. Ю. Ревай, ред. Ст. Клочурак, Ірина Невицька, д-р Росоха (підкреслив м. ін., що українське питання на Закарпатті є частиною ве-

ликого українського питання та торкнувся справи положення українців у Польщі), ред. І. Рогач.

Увесь час нарад на салі панував великий підєм духа. Наради тривали від години 10—14 і покінчилися відспіванням національного гимну.

Після цього збори ухвалили резолюції, у яких видвигнено низку домагань у ділянці культурно-національних справ, та господарсько-суспільних, закликаючи при цьому всі українські партії до обєднання.

Того самого дня в Ужгороді відбулися установчі збори політичної організації молодих українців Закарпаття, що згуртувались в „Українську Національну Оборону”. Завданням організації є обєднати українську молодь і людей молодих духом до оборони українських природних прав і спільного наступу на ворожі позиції серед українського населення.

На зборах проголошено, що У.Н.О. співпрацюватиме з усіма українськими організаціями, що не йдуть урозріз з українським національним ідеалом і що підчас виборів до сойму, чи парламенту підтримуватиме акцію Першої Української Народньої Ради.

ПЕРЕГОВОРИ В ПРАЗІ

В дні 15. вересня українська делегація П. У. Ц. Н. Р. під проводом о. Августина Волошина конферувала у Празі з міністром Шіслем у прияві надрадника д-ра Парканія, якому передала свої домагання. Парканій зреферував усе през.

Бенешові. Президент Бенеш заявив, що незабаром покличе до себе представників Ради, опісля відвідала українська делегація міністра справедливости д-ра Дерера, міністра Шрамека і мін. д-ра Франке. Крім цього навідала делегація голову соціал-демократичної партії Гампля. З його наказу меморіал перебрав шеф президії ради міністрів д-р Цага, з яким переговорювали українці дві години.

Та всі ці переговори не дали позитивних вислідів. Чеський уряд і през. Бенеш виразно утруднювали вирішення вимог карпат. українців і в висліді українська делегація переговори зірвала.

УХВАЛА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ В УЖГОРОДІ

На сесії УНР в Ужгороді в дні 20. вересня 1938 р. запала ухвала і звучала так:

„Тому, що Чехословаччина продовж 18 років не дала українському народові Закарпаття автономії і тимсамим не виконала зобов'язань, що їх взяла на себе в договорі в С. Жермен і в чеській конституції, Центральна Рада Закарпаття мусить в цьому історичному моменті вставитися за правами й волею українського народу. Українська Центральна Рада вимагає теж самовизначення в дусі тез Вільсона, як безпеки майбутнього українського народу”.

За той час події на терені ЧСР приневолили врешті уряд застосуватися до рішення чотирьох великодержав у Мінхені, волею яких признано на-

родам чесько-словацької республіки право на самовизначення. Внаслідок того чехословацький уряд згодився на створення

ПЕРШОГО АВТОНОМНОГО УРЯДУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

в такому складі:

Прем'єр і міністр освіти — посол Бродій,
Міністр внутрішніх справ — сенатор Бачинський,

Міністр здоров'я й суспільної опіки — о. Августин Волошин,

Міністр шляхів — посол Юлій Ревай,

Міністр справедливості — посол Плещак.

Сталося це 8. жовтня 1938 р. Осідком нового уряду став Ужгород.

У зв'язку з цим історичної ваги актом Карпатської України, появився 10. жовтня

УНІВЕРСАЛ ЦЕНТР. РАДИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

У ньому м. ін. читаємо:

„По довгих століттях тяжкої неволі наш Український Народ став дійсним власником нашої Срібної Землі, нашої Батьківщини, Підкарпаття. Від сьогодні на нашій Землі буде володіти наш народ без чужого опікунства. З цього історичного факту радіє увесь наш Український Народ.

Чекає всіх нас тяжка й відповідальна праця. Ми повинні здобути свободу і творчою працею її скріпити. Мусимо цілому світові доказати, що наш Народ є гідний і зрілий на повну свободу.

Нашим першим завданням буде забезпечити для кожного сина нашого народу хліб, працю і спокій, щоб ми могли для добра нашого народу розбудувати свою свободу.

Кличемо всіх до єдності й витривалости, до творчої праці!

Подбаймо всі про взірцевий порядок і дисципліну!

Щасти нам Боже! Правда переможе!

Хай живе Український Народ на вільній Підкарпатській Землі!"

Крім того П. И. Н. Ц. Р. Карпатської України в виданому до народу маніфесті, ставить своїм і першого уряду завданням

1) Наладнати дефінітивно кордон між Карпатською Україною й Словаччиною.

2) Всі державні становища обсадити карпатськими українцями.

3) Перевести ревізію громадянства, наданого по 1919 р.

4) Перебрати копальні соли в Слятинських Долах та інше державне майно.

5) Зліквідувати всі чеські школи.

Та не довго довелось проводити справами Карпатської України урядові прем. Бродія.

Події на Карпатській Україні в двох дальших тижнях виявили, що молода державність Карпатської України наражена звідусіль на небезпеки. А коли ще й до того виявилась дволична гра премієра Бродія та його ворожі супроти українського національного руху в Карпатській Україні затії,

праський уряд звільнив його зі становища прем'єра і склав

НОВИЙ УРЯД КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

у проводі якого станув у характері прем'єра відомий український нац. діяч і педагог, держ. секретар **о. Августин Волошин**. Новий прем'єр згодився на це іменування і прийняв місію створити новий уряд. У склад цього новоствореного уряду ввійшли: мін. Юлій Ревай і мін. д-р Е. Бачинський. Ця важна подія завершилася 26. жовтня 1938 р.

Незабаром після свого йменування, прем. о. А. Волошин склав в Ужгороді в дні 27. жовтня ось яку прилюдну заяву:

„Стоїмо за інтегральністю території Карпатської України, як це вже раніше однозгідно вирішила Українська Національна Рада.

Найбільш рішуче противимося плебісцитові, тому, що ми дефінітивно вирішили конференцію держави чехів, словаків і українців.

✓ Державна приналежність Карпатської України вповні вирішена.

Закликаю вас до повного спокою й рівноваги духа!

Хай усі урядовці державних і приватних установ лишаться на своїх місцях!

Запевняю, що я й уряд вживемо всіх старань, щоб у нашій країні запанував лад і спокій. Бо тільки в таких умовах зможе відбуватись природна еволюція політичного, господарського й культурного життя.

Кличу вас усіх покинути всі мовні й політичні спори. Лишіть ці справи владі. Вона вже їх поладнає.

Влада, що вийшла з народу, працюватиме для цього народу!"

ВІДЕНСЬКИЙ АРБІТРАЖ

Після проголошення нового уряду Карпатської України, дуже важною стала справа її кордонів, зокрема тих, що відділяли її від Мадярщини. Справа ця стала темою окремої арбітражевої конференції Італії і Німеччини з участю Мадярщини, Чехії, Словаччини й Карпатської України у Відні.

Рішенням тієї конференції з дня 2. листопада присуджено Карпатській Україні віддати Мадярщині 3 міста: Ужгород, Мукачів і Берегово.

Ось Комунікат „Пресового Бюра" Ради Міністрів Карпатської України про вислід арбітражу: „На підставі рішення арбітражної конференції у Відні з 2. ц. м., що розглядала справу українсько-мадярського кордону —

Міста Ужгород, Мукачів і Берегово переходять до Мадярщини.

Це важке рішення конференції, що станула на строго етнографічному принципі — хоч як дошкульно вдаряє по нас, не зможе заломити в нашому народі духа й віри в майбутнє, в сповнення нашого найвищого національного ідеалу.

Перед Карпатською Україною, що зеднає в одному бажанні серця всіх своїх синів — відкривається світле майбутнє.

Віriamo в те майбутнє!”

Рішенням Ради Міністрів Карпатської України столицею К. У. — став Хуст, де після евакуації трьох признаних мадярам міст перенесено всі важніші уряди й установи.

На другий день після присуду арбітражної комісії в справі Карпатської України, проголошено

М А Н І Ф Е С Т

УРЯДУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

до всіх громадян Карпатської України!

Ми, Уряд Карпатської України, яку великодержави, що встановили остаточні границі 2. листопада 1938 р., у Відні, назвали її природною Карпатською Україною, звертаємося в цю вирішальну хвилину з гарячим закликом до вас, браття і сестри.

Відірвання споконвічних наших городів Ужгороду й Мукачева від Карпатської України, це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині памятаймо те, що коштом тієї нашої рани здобуто українську державну самостійність. Цей важкий удар, що стрінув нас, не захитає нашої волі сповнити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія.

Супроти нового стану річей, столицю нашої країни переносимо з забраного Ужгороду до Хусту, до того міста, в якому 21. січня 1919 року проголошено перше бажання нашої самостійності.

Ми рішили взятися за історичний труд будови нашої обкровоєної, однак до самостійности піднесеної країни.

Між вами ходять агенти чужих інтересів, що застрашують вас, що ми на нашій обкровоєній землі не зможемо жити, бо не буде з чого жити й на чім працювати. Та таке твердити може лише ваш ворог, що хотів би підчинити цілу нашу землю пануванню тих фальшивих „приятелів”, що сьогодні забрали наші прадідні міста, хоч їм ті міста непотрібні, ні не принесуть їм ніякої користи.

Ви повинні це знати, що наші вороги хотіли забрати всі скарби нашої землі, які забезпечать нам краще життя.

До розбудови нашої країни маємо забезпечені услівя, тобто капітал і працівні сили, що допоможуть вашій владі повести вас до кращої будучности.

Наша самостійна держава дає нам не тільки культурну і політичну свободу, але й забезпечить також для всіх нас хліб і працю. Вже цього року приступимо до будування нових доріг і залізниць. Закликаємо вас усіх, свідомих братів і сестер, щоб ви в початках нашої самостійности показали себе гідними свободи й помагали владі в розбудові нашої держави.

Хай пропадуть всякі релігійні, мовні й класові спори, що їх до сьогодні викликували між нами вороги нашого народу.

Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку нашої держави.

Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти. Тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальших дій, які ми підприймемо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального оперття населення Карпатської України і всього українського народу.

Боже нам допоможи сповнити наш відповідальний уряд!

Ужгород, 3. XI. 1938.

Д-р Августин Волошин в. р.

Прем'єр-міністр.

Вслід за Маніфестом Уряду Карпатської України, появився

У Н І В Е Р С А Л ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦ. ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Український Народе Підкарпаття!

З болем серця оповіщаємо Вам сумну вістку про те, що Комісія Арбітрів двох великодержав в своєму рішенні дня 2. листопада 1938 року у Відні постановила, що від нашої Держави, від нашої землі, відірвано деякі землі з містами Ужгород, Мукачів і Берегів.

Представники нашої влади були змушені прийняти цю умову бо не під силу було нам боротися з найбільшими великодержавами світу.

Ці сумні вісти не кидають нас у зневіру.

Український Народе Підкарпаття!

Наступає нова доба в Твоїй історії, коли наш нарід зединиться в одній державі і стане господарем на своїй Землі.

Сповідчаємо одночасно:

Чотири великодержави: Німеччина, Італія, Франція й Велика Британія забезпечили кордони Карпатської України. Польща й Мадярщина прийняли ці постанови до відома й зобов'язалися не втручатись у внутрішні справи Карпатської України.

Стаємо до відбудови нашої держави, починається нова доба в нашій історії: доба державного будівництва. В найкоротшому часі розбудуємо наші міста на модерні, європейські осередки. Побудуємо дороги, мости, залізниці. Збудуємо фабрики, розбудуємо наше господарство у всіх галузях, молочарство й туристику. Всім мешканцям нашої держави запевнимо працю й хліб. Не буде в нас нужди, не буде голодних синів і доньок нашої землі. Ми маємо багаті простори, маємо великі багатства на землі й під землею. Від тепер вони служитимуть тільки нашому народові.

Наша Національна Влада з Прем'єром о. д-ром Августином Волошином у проводі, поведе нас до нового життя.

Наш нарід і наша держава мають перед собою велику майбутність, що її віщують події теперішніх днів.

Український Народе Підкарпаття!

Вір своїй славі! Хоробра армія боронить наших кордонів, сонце свободи осяє нашу Батьківщину.

Народе! Будь сильний і гордий! І своєю поставою докажи, що ти доріс до ступня державного народу, що ти здібний кермувати своєю долею!

Перша Українська Національна Рада.

УХВАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

В дні 19. листопада федеративний парлямент чесько-словацько-української республіки ухвалив конституцію для Карпатської України.

У звязку з тим важливим актом цього самого дня мін. Юлій Ревай виголосив у празькому радіо до всього населення Карпатської України велику політичну промову такого змісту:

„Шановні Слухачі! Українці, українки! Брати і Сестри! Громадяни й Громадянки!

Посилаю вам щирий привіт із Праги.

Сьогодні закінчилася боротьба за політичні права нашого народу по цей бік Карпат. Тому пригадаю деякі моменти тієї боротьби.

Іде про те, чи бути нам, чи не бути. Чи ми, мала горстка українського народу, зуміємо вибороти собі права. Ішло про те, чи підемо до волі, до праці на своїй власній землі, чи будемо й далі жити в ярмі і будемо поневолені.

Доля нам всміхнулася. Боротьба закінчилася перемогою.

Український народ не заломився у боротьбі. В тяжкому бою за свої права, за свободне життя на своїй землі, український народ виявив велику силу й завзятість.

Щоб зясувати собі вагу тієї історичної події — мусимо пригадати собі історію останніх тижнів.

Від 11. жовтня ц. р. український народ Підкарпаття почав писати нову сторінку своєї історії.

Того дня український народ став сувереном на своїй землі — отримав свою владу: Центральний уряд іменував владу Підкарпаття. На чолі влади стояв Андрій Бродій.

Тоді, цей факт назначення влади, крім радості — викликав і затривоження між національно свідомими елементами країни.

Бо на чолі уряду стояла людина, що наслідком довгої неволі не змогла звільнити себе зпід впливу ворогів і стояла на службі чужих ворожих інтересів.

Треба було звернути всю увагу, щоб знову не прийшло поневолення. Ці побоювання, як виказали пізніше факти, були оправдані.

Але зрадницькі пляни не вдалися.

Прийшов день 26. жовтня. Центральна влада іменувала батька українського народу Підкарпаття о. Августина Волошина головою влади Підкарпаття.

Це назначення прийшло в останню хвилину, перед повним розвалом публичного порядку.

День 26. жовтня стався в цих важких умовах історичним. У проводі народу станула влада, що мала за собою повне довіря цілого народу.

В останніх днях треба було відбивати не тільки напади терористів, що стараються ввести в нашої країні заколот, але й боротись на міжна-

родньому форумі, щоб не стати об'єктом у політиці чужих інтересів.

Наша влада взялася до праці, щоб спасти наш нарід.

Наш нарід виявився зрілим і разом зі своєю інтелігенцією станув одним фронтом за владою проти продажних політиків, проти Фенцика й Бродія. Зрадники втікли за кордон.

Наш народ став не тільки паном на своїй землі, але й виявив також, що він дозрів до незалежності.

Прийшов день 3. листопада. Арбітражна комісія у Відні встановила нові кордони. Ми втратили нашу столицю, осередок нашого господарського, культурного, церковного й політичного життя.

В перших моментах здавалося, що наш народ не переживе цієї рани, що заломиться. Вороги сподівалися, що прийде до замішання, до заколотів, що ми будемо капітулювати. Але сталося чудо. Наш народ не тільки переболів цю поразку. Важкий удар не захитав його. Народ, напруживши всі сили, не піддається, переболіє рану, збереже честь, нашу історію, нашу державу. Наші вороги помилилися. Грубо помилилися!

Ми зі сумом покидали свою столицю й переносилися до Хусту.

І тоді усвідомили собі той факт, що перед нашим народом, не дивлячись на пережиті удари — відкриваються нові можливості життя.

Ми з подивом бачили, як наше селянство, наше робітництво, наша інтелігенція знайшли се-

бе в цих важких днях. Народ цілком зрозумів, про що йде справа.

Широкі маси нашого народу виявили зрілість до незалежного державного життя. Доказали здібність боронити свободу, віру в будуччину. Вони станули за проводом і повірили йому.

Нарід відсудив зраду ренегатів, зрадників і слабодухів. Тих, що відлучилися від народу, що не хотіли служити йому — прогнав.

А сьогодні, дня 19. листопада, празький парламент ухвалив конституцію для Підкарпаття.

У четвер вечором я подав законопроект автономії Підкарпаття. Законопроект розглянула Конституційна Комісія й він прийшов на розгляд парламенту.

Хоч назва змінена — закон про автономію Підкарпаття ухвалений! У вівторок ухвалить його остаточно сенат.

Від сьогодні почнемо писати нову, радісну історію українського народу. Наш народ став вільний і незалежний, став сувереном на своїй прадідній землі, на своєму дорогому Підкарпатті. Минуло все, що огірчувало наше життя.

Від сьогодні, Ти, Український народе став вільним і незалежним.

Твоя боротьба скінчилася повною перемогою.

Твоя воля здійснилася. Щасти Тобі Боже!

Ти з нинішнім днем поставлений будеш з іншими народами, як рівний з рівними.

І немає більше перепон до творення нових цінностей, як моральних, так і матеріальних на нашій вільній землі.

Чекає нас велика праця. Всі сили напружимо, щоб розбудувати нашу державу. Ми мусимо всі разом — селяни, робітники й інтелігенти, не зважаючи на перепони, стати до праці. Спільними силами розбудуємо наше господарське, культурне й політичне життя, що дасть нам працю й хліб, тимсамим і добробут.

Ми не боїмося труднощів. Наша праця — буде радісна. Бо все, що будемо робити й творити — будемо робити й творити для нашого народу.

І Бог нам допоможе!

Ви, дорогі селяни й робітники, що все ще відбиваєте ворожі наступи терористів, ви взялися до чистки ворожих недобитків і зрадників. Уряд вам дякує за це!

Ви своїм ділом даєте доказ, що марні всі зусилля й спроби ворогів, що надіялись, що наш нарід не дозрів до свободи.

Нашу свободу, береже ваш батько о. А. Волошин у проводі уряду, вашу волю забезпечують наше геройське військо й ті держави, що нам допомогли, і ми дякуємо їм за допомогу і порозуміння.

Вірю, що в новій, федеративній республіці чехів, словаків і українців дійдемо до щасливої будучности.

В цій вірі кличу всіх вірних синів нації до праці для добра української нації.

Будемо робити й творити, коли підемо всі разом. Тоді зможемо все зробити, тоді все буде гаразд.

А тоді й Бог нам допоможе!"

КОНСТИТУЦІЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

19. листопада ц. р. парламент федеративної республіки, а 22. листопада ц. р. і сенат Національного Зібрання в Празі, ухвалили закон про Конституцію Карпатської України.

Проект закону про Конституцію Карпатської України вніс до парламенту 17. листопада міністр Карпатської України, а одночасно й посол празького парламенту Юлій Ревай. Проект закону підписали (крім мін. Ю. Ревая) ще двадцять послів, між ними й три міністри попереднього уряду: д-р І. Дерер, інж. Нечас та Бехине.

Щоб познайомити читачів і з проектом закону і з його остаточним змістом в такій редакції, як його ухвалено — подамо головніші артикули законопроекту:

1. Всі постанови конституційного закону про автономію Словаччини поширюються і на автономію країни південно-карпатських русинів — з назвою того краю „Карпатська Україна”.

2. Скрізь, де у конституційному законі Словаччини вживається термін Словацька Країна, словацька краєва влада, словацька мова, треба розуміти у відношенні до Карпатської України — Карпатську Україну, карпатоукраїнську владу, українську мову.

3. Урядову і виконну владу в Карпатській Україні від 14. жовтня 1938 р. виконує карпатоукраїнська влада, що складається з трьох членів до того часу, коли парламент Карпатської України

не визначить урядових і виконних органів для справ, що входять до компетенції Карпатської України.

4. Вибори до першого парламенту Карпатської України відбудуться в часі, встановленому владою Карпатської України, але не пізніше 18-ти місяців від дня проголошення цього закону, з тим, що активне виборче право має той, хто в день виборів переступив 21. рік свого життя, що на кожних 20 тисяч населення відповідної національності припадає один мандат та що обмеження пасивного виборчого права не відноситься до тих виборів.

(Як відомо, згідно з конституцією ЧСР з 1920. р., послом до парламенту може бути той, хто має щонайменше 30 років життя).

5. Столицю Карпатської України встановить влада Карпатської України.

Згідно з обов'язуючим регуляміном, парламент передав негайно проект мін. Ю. Ревая конституційно-правничій комісії.

18. листопада конституційно-правнича комісія розглянула цей проект і виготовила відповідний реферат з таким вступом:

„Підкарпатська Русь матиме власний парламент з компетенцією значно ширшою від тієї, яку визначила конституція (1920 р.). На чолі Підкарпатської Руси стоятиме влада, що її члени будуть членами влади чехо-словацької республіки і в руках якої буде зосереджуватися, з деякими виїмками уся урядова і виконна компетенція в краю.

Нарід південно-карпатських русинів набуває тимсамим усі передумови для того, щоб він міг у рямках чехо-словацької республіки вільно розвиватися, культурно й політично та соціально й економічно. Комісія сподівається, що переведення закону в життя збільшить відданість південно-карпатських русинів державі і тимсамим зміцнить її основи. З наведених мотивів комісія пропонує прийняти проект Ю. Ревая зі змінами, що їх наведено в тексті”.

А ці зміни (головніші), що їх у проекті мін. Ю. Ревая зробила конституційно-правнича комісія, ось які:

1. Вибори до першого парламенту Підкарпатської Руси відбудуться до 5-ти місяців від дня проголошення цього закону;

2. Перше засідання парламенту Підкарпатської Руси скликає до місяця по виборах президент республіки до міста, що його визначить влада Підкарпатської Руси;

3. Дефінітивну назву автономного краю південно-карпатських русинів визначить закон парламенту Підкарпатської Руси;

4. Урядову і навчальну мову в краю Підкарпатської Руси визначить закон парламенту П.-Р.
Примітка: Для дітей чеської і словацької національності забезпечується право на школи з відповідною мовою навчання — чеською або словацькою;

(Що торкається тієї точки, зокрема примітки до неї, треба підкреслити, що хоч закон про кон-

ституцію Карпатської України спирається на такому ж законі про конституцію Словаччини — в словацькій конституції немає подібної точки про те, що дітям української національності забезпечується право навчання в українській мові):

5. Для правосильности рішення Національних Зборів (парляменту й сенату) в справі зміни конституції і конституційних законів взагалі, коли ці зміни торкаються державно-правного становища Підкарпатської Руси, треба, щоб у більшості визначеній у конституції (3/5 голосів), була визначена кваліфікована більшість членів парламенту, вибраних з країни П. Р.;

6. Постанова словацької конституції про те, що центральна влада чехо-словацької республіки мусить мати довіря більшості послів, вибраних на Словаччині, не поширюється на конституцію Підкарпатської Руси;

7. Найвищою інстанцією адміністраційного суду для П. Руси є найвищий адміністраційний суд у Празі, а саме в складі того суду спеціальний сенат, призначений для П. Руси;

8. Уряд губернатора, віце-губернатора, канцелярію губернатора та губерніяльну раду на П. Руси касується;

9. Постанови закону про організацію політичної адміністрації щодо функції краевого президента знов набирають на П. Руси повної сили.

Ось справи, які не входитимуть у компетенцію влади Карпатської України.

1) конституція і її окремі частини; 2) закордонні справи, проголошення війни і заключення миру, тарифна політика; 3) національна оборона; 4) справи державного громадянства подорожніх паспортів; 5) встановлення грошового курсу, міри і ваги, справи патентів; 6) митні справи; 7) транспорт; 8) пошта і поштова щадниця; 9) спільний кошторис, державний борг, ухвалювання позичок для цілої держави; 10) податки, коли вони призначені на покриття витрат на спільні цілі; 11) монополії, спільні державні підприємства й установи, за винятком державних лісів і маєтків, гірничо-фабричних підприємств, державних купелів, яких власність та управа ними переходить до влади відповідного краю; 12) правнича підготовка господарських справ, потрібних для безпеки однакових конкурсних умов.

Але деякі з вище згаданих спільних справ (точки 4, 6, 7, 8, 10 і 12) переводитимуть органи краєвої влади. До їх компетенції належать також всі інші справи, що не потребують вирішення національних зборів.

Конституційно-правнича комісія зреферувала законопроект про конституцію Карпатської України на засіданні парламенту 19. листопада ц. р. й парламент ухвалив його кваліфікованою більшістю голосів 146 — за, 23 — проти. Проти голосували комуністи й ще трьох інших послів.

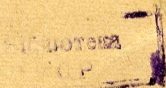
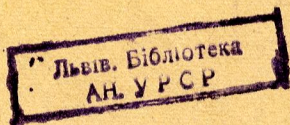
З черги прийшов цей законопроект перед сенат.

22. листопада ц. р. сенат ухвалив цей законопроект, ухвалений раніше парламентом — одностановно.

Комуністи й тут задемонстрували своє негативне становище до конституції Карпатської України (і Словаччини):

перед голосуванням над законопроектом вийшли зі салі нарад сенату.

Законопроект став законом.

З М І С Т :

	ст.
Від видавництва	3
КАРПАТСЬКА УКРАЇНА НА МИРОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ	5
МАТЕРІЯЛИ Й ДОКУМЕНТИ	39
Карпатська Україна восени	41
Переговори в Празі	42
Ухвала Української Національної Ради в Ужгороді .	43
Перший Автономний Уряд Карпатської України . .	44
Універсал Цент. Ради Карпатської України . . .	44
Новий Уряд Карпатської України	46
Віденський арбітраж	47
Маніфест Уряду Карпатської України	48
Універсал Першої Української Нац. Центральної Ради	
Карпатської України	50
Ухвалення Конституції Карпатської України . . .	52
Конституція Карпатської України	57

405